

**ЧАНБАЪҲОИ НИҲОДШИНОСИИ
МАХСУСИЯТИ ҲАМГИРОИИ
ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ
МАРКАЗӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР**

**Садриддинов Манучеҳр
Ислоmiddинович** – номзади илмҳои
иқтисодӣ, дотсент, и.в. директори
Филиали МДТ “Донишқадаи сайёҳӣ,
соҳибкорӣ ва хизмат” дар ш. Хучанди
вилояти Суғд, e-mail: sadrman_s@mail.ru.

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ
СПЕЦИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
ИНТЕГРАЦИИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ
АЗИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

**Садриддинов Манучеҳр
Ислоmiddинович** – кандидат
экономических наук доцент, и.о. директора
Филиала ГОУ “Институт туризма,
предпринимательства и сервиса” в г.
Худжанде Согдийской области, e-mail:
sadrman_s@mail.ru.

**INSTITUTIONAL ASPECTS OF
SPECIALIZATION IN THE ECONOMIC
INTEGRATION OF CENTRAL ASIAN
COUNTRIES IN
MODERN CONDITIONS**

Sadriddinov Manuchehr Islomiddinovich -
Candidate of Economic Sciences, Head of the
Branch of the Institute of tourism,
entrepreneurship and service in the city of
Khujand Sughd region. Republic of Tajikistan,
Khujand city, e-mail: sadrman_s@mail.ru.

Вожаҳои калидӣ: ниҳодшиносӣ, ҳамгиروي иқтисодӣ, ҷараёнҳои ҳамгироӣ, иқтисодиёти минтақавӣ, Осиеи Марказӣ, Чумхурии Тоҷикистон, иқтидори иқтисодӣ.

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ҳамгиروي иқтисодӣ дар асоси унсурҳои ниҳодшиносӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Қайд мегардад, ки ҳамгиروي иқтисодӣ дар баробари омилҳои таъсиррасонии иқтисодӣ, инчунин зери таъсири омилҳои гайрииқтисодӣ низ метавонад ташаккул ёбад. Пешниҳод карда мешавад, ки механизми амалкарди ҳамгиروي иқтисодӣ ниҳодшиносӣ баромад намуда, он дар ташаккул ва густариши муносибатҳои иқтисодии байни давлатҳои Осиеи Марказӣ мавриди истифода қарор дода шавад ва он аз ҳисоби унсурҳои ниҳодӣ, ба монанди урфу одат, расму оин, анъана фаъолияти субъектҳои иқтисодиро беҳтар гардонад. Дар мақола инчунин таъкид мегардад, ки рушди устувори иқтисодию иҷтимоии ҳамаи давлатҳои Осиеи Марказӣ вобаста аз густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ, афзоиши қувваҳои истеҳсолкунанда, шаклҳои махсусгардонӣ, диверсификатсияи истеҳсолот, мувофиқаткунонӣ кооператсия ва аз ҳамгиروي иқтисодӣ дар сатҳи минтақавӣ вобастагӣ доранд. Муҳтавои асосии мақола дар он аст, ки таъминоти ниҳодии ҳамгиروي иқтисодӣ дар сатҳи минтақавӣ нишон медиҳад, ки дар фазои минтақаи таҳқиқгардида ниҳодҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо, низоми таъминоти ташкилӣ-ҳуқуқии ҳамгиروي иқтисодӣ, мақомотҳои давлатӣ ва байнидавлатӣ ва низоми таъминоти ниҳодӣ гуногун буда, механизмҳои қабули қарорҳои идоракунӣ ва ҳамкорӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Ключевые слова: институционализм, экономическая интеграция, интеграционные процессы, региональная экономика, Центральная Азия, Республика Таджикистан, экономический потенциал.

В статье исследуются теоретические и методологические аспекты экономической интеграции на основе институциональных аспектах. Отмечается, что экономическая интеграция наряду с экономическими факторами воздействия также может быть создана и на основе неэкономических факторов. В качестве механизма реализации экономической интеграции предлагается институциональные основы, которые способствуют формированию и развитию экономических отношений между странами Центральной Азии за счёт институциональных составляющих, таких как традиции, обычаи в обществе, нормы поведения, и тем самым, оптимизирует экономическую деятельность субъектов экономики. Устойчивый экономический рост социально-экономического положения экономики стран Центральной Азии зависит от продвижения экономических отношений, увеличения производительных сил, видов специализации,

диверсификации производства, комбинирование, кооперации и интеграции на региональном уровне. Основная идея статьи заключается в том, что институциональное обеспечение экономической интеграции на региональном уровне показывает, что в пространстве изучаемого региона деятельность институтов, организаций, учреждений, организационно-правовое обеспечение экономической интеграции, государственные и межгосударственные ведомства и система институционального обеспечения не идентичны и механизм принятия управленческих решений и сотрудничества отличаются.

Key words: institutionalism, economic integration, integration processes, regional economy, Central Asia, Republic of Tajikistan, economic potential.

The article examines the theoretical and methodological aspects of economic integration based on institutional aspects. It is noted that economic integration, along with economic impact factors, can also be created on the basis of non-economic factors. As a mechanism for the implementation of economic integration, an institutional framework is proposed that will contribute to the formation and development of economic relations between the countries of Central Asia at the expense of institutional components, such as traditions, customs in society, norms of behavior, and thereby optimizes the economic activity of economic entities. The article also notes that the sustainable economic growth of the socio-economic situation of the economies of the Central Asian countries depends on the promotion of economic relations, the increase in productive forces, types of specialization, diversification of production, combination, cooperation and integration at the regional level. The main idea of the article is that the institutional support of economic integration at the regional level shows that in the space of the studied region, the activities of institutions, organizations, institutions, organizational and legal support of economic integration, state and interstate agencies and the institutional support system are not identical and the mechanism of managerial decision-making and cooperation differ.

Баъди ба даст овардани истиклоли давлатӣ ва аз Иттиҳоди Шӯравӣ ҷудо гардидан ҳамаи давлатҳои Осиёи Марказӣ (Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон ва Турманистон) фазои иқтисодии ин минтақаҳо вобаста аз таъсири омилҳои гуногуни иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва институтсионалӣ тағйир ёфт. Пароканда гаштани фазои ягонаи иқтисодӣ ба он оварда расонид, ки дар минтақа ҳадафҳои олиии ягонаи иқтисодӣ, афзалият ва авлабиятҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар сатҳи давлатҳои алоҳида низ дигаргун гардиданд. Ҳамзамон, марҳилаи аввали тағйирёбӣ ба он оварда расонид, ки таъиноти воситаҳои истифодашаванда, маблағҳои махсуси дарихтиёрбуда ва сиёсати иқтисодии ҳар як давлат дар алоҳидагӣ самаранок мавриди истифода қарор дода шаванд. Дар давраи минбаъда зарурат ба вучуд омад, ки муносибатҳои иқтисодӣ барпо гардонидани шаванд ва ба иттиҳодияҳои гуногуни минтақавӣ ҳамгирии иқтисодӣ ба роҳ монда шавад. Сабаби асосии ин гуна ҳамгирии дар он зоҳир мегардад, ки халқият ва мардуми минтақавӣ таҳқиқгардида аз лиҳози бисёр омилҳои институтсионалӣ ҳамвора мушоҳида қарда мешаванд.

Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар доираи иттиҳодияҳои ҷамъиятии давлатӣ, ассотсиатсияҳо ва дигар намуди ҳамгирии вобаста ба масоили иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ муттаҳид шуда, вобаста аз манфиатҳои худ гирди ҳам омаданд. Ҳамзамон, манфиатҳои асосии ин гуна ҳамгирии асосҳои институтсионалӣ ташкил медиҳанд, ки аз як тараф дарбаргирандаи урфу одат ва расму оин, аз тарафи дигар бошад, маҷмӯи санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Ниҳодшиносӣ ҳамчун раванд, ҷараён ва мактаби иқтисодӣ шинохта шудааст, ки онро метавон ҳамчун механизми амалқард ва ҳамгиро дар ташаккул ва густариши муносибатҳои иқтисодии байни давлатҳо мавриди истифода қарор дод. Дар баробари ин, назария ва методологияи омӯзиши институтсионализм дарбаргирандаи урфу одат, расму оин, ҳислат ва дигар унсурҳои иҷтимоӣ мебошад, ки тавассути он вазъи иқтисодии давлатро метавон танзим ва назорат намуд. Ба ибораи дигар, он ҳамчун маҳаки рушди иқтисодии давлат аст, ки дар баробари таъсири омилҳои иқтисодӣ, инчунин таъсири омилҳои ғайрииқтисодии рушд ва таракқиёти иқтисодиро метавонад инъикос намояд.

Дар адабиёти иқтисодӣ ниҳодшиносиро, ҷи гунае, ки маъхазҳои илмӣ нишон медиҳанд, ҳамчун маҷмаи меъёрӣ-ҳуқуқие, ки танзимкунандаи рафтори шахсони алоҳида баромад менамояд, мешиносанд. Ҳамзамон, онҳо ҳамчун алоқамандии устувори сохтори вазъ ва

мавкеи ҳаёти шахрвандон баррасӣ карда мешаванд [4, с.112]. Дар баробари ин аз таҳқиқоти анҷомдодаи Г. Б. Клейнер бармеояд, ки ниҳодҳо на танҳо ба рафтори субъектҳои иҷтимоӣ, инчунин бар асоси фаҳмиши фаъолияти онҳо низ таъсир мерасонанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки ниҳодҳо дар баробари ба вучуд овардани унсурҳои ҳавасмандӣ, инчунин монеаҳоро дар шакли конунгузории амалкунанда барои пешбурди фаъолияти иқтисодӣ ба вучуд меоранд.

Дар назари аввал ниҳодшиносӣ бештар ҷанбаҳои ҳуқуқиро доро мебошад, вале аз таҳқиқоти анҷомдодаи олимони маъруфи хориҷӣ, аз ҷумла Роберт Коуз маълум мегардад, ки ҳалли масъалаҳои харочоти трансаксионӣ, харочоти мубодилаи бозорӣ, чараёнҳои дохилифирмавӣ, сохтори ташкилӣ, бастанӣ шартномаҳои иқтисодӣ ва молиявӣ бештар ба самти илмҳои иқтисодӣ тааллуқ доранд [5, с.68].

Бояд қайд намуд, ки дар ҷомеа бисёр масъалаҳои вомехӯранд, ки миёни илмҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ омешиш ёфтаанд. Масалан, ҳалли масъалаҳои моликият ва шаклҳои он, неъматҳои ҷамъиятӣ (моддӣ ва маънавӣ), иҷроиши бандҳои шартномаҳои муносибатҳои иқтисодию молиявӣ ва ғ. Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки феълан муаммоҳои ҷойдошта хусусиятҳои таркибии ҳамаи илмҳои дар боло зикргардида ва дигар бахшҳо, аз ҷумла иҷтимоӣ-фарҳангӣ, таърихӣ ва фалсафиро доро мебошанд.

Ҳамин тариқ, ниҳодшиносӣ ва ниҳодҳо барои бештар намудани муносибатҳои субъектҳо (агентон)-и иқтисодӣ чунин вазифаҳоро метавонанд иҷро намоянд:

- Ба эътидол овардани рафтор ва муносибатҳои субъектҳои алоҳидаи ҷомеа натавонанд аз ҳисоби манфиатҳои шахсӣ, инчунин аз ҳисоби манфиатҳои давлат ва миллат;
- ба вучуд овардани муҳити солим ва фазои ягона баҳри амалӣ намудани ҳадафҳои олиӣ давлат, ҷомеа ва шахсони алоҳида ба хотири рушди устувори иқтисодӣ;
- аз ҳисоби ташаккули қоидаҳо ва меъёрҳои тарҳрезигардида танзими маълумот ва баробарии он;
- ба вучуд овардани фаъолияти нави иқтисодӣ бо дарназардошти ташаббускорҳои шахсони алоҳида.

Шапкин В. В. ҷанбаҳои методологии ниҳодшиносиро мавриди таҳқиқ қарор дода, ба ҳулосае меояд, ки ҳангоми пешбурди фаъолияти иқтисодӣ инсоният пайваста кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки номуайяни ва таваккалро рафъ намояд [10, с.59]. Тамоми номуайяни ва таваккали ба вучудода дар ҳамаи ниҳодҳои давлатӣ ва иҷтимоӣ бо маром мушоҳида намешавад. Дар ниҳодҳои расмӣ (қонун, қоида, қарорҳои давлатӣ ва иҷтимоӣ бо мақомоти ваколатдори давлатӣ таҳия гардидаанд) ва ғайрирасмӣ (қоидаҳои ҷамъиятӣ, урфу одати аҳолии ин ё он давлат) барои бартараф намудани омилҳои дар боло зикргардида, зарур аст, ки ҳамгироии иқтисодӣ ба хотири нигоҳ доштани ҳолати тавозунии ниҳодҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ ба роҳ монда шавад.

Дар баъзе таҳқиқоти олимони ғарб, аз ҷумла, Ди Маггио П. дар баробари ниҳодшиносӣ, инчунин ниҳодшиносии нав (neo – institutionalism) мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, таъкид мегардад, ки хусусияти фарқкунандаи он дар он аст, ки қабули қарорҳои идоракунии ва пешбурди фаъолияти иқтисодӣ на бояд аз ҷониби як ё ин ки як гурӯҳи алоҳида, балки аз ҷониби гурӯҳҳои калони иҷтимоӣ бо дарназардошти қоидаҳои иҷтимоӣ ва рафтори оқилона ба роҳ монда шавад [11, с.697]. Ин гуна ниҳодшиносӣ имконияти ҳамгироии иқтисодии байнидавлатҳоро метавонад васеъ гардонад. Ҳамзамон, ҳангоме ки дар минтақаҳои алоҳида, аз ҷумла дар Осиеи Марказӣ корхонаҳои фаромилалӣ ба монанди дигар давлатҳои ғарб васеъ паҳн нагардидаанд, зарур аст, ки ҳамгироии иқтисодӣ маҳз аз ҳамин ҳисоб роҳандозӣ карда шавад. Ҳамин тавр, таҷрибаи давлатҳои тараққиқкардаи ҷаҳон маълум менамояд, ки маҳз ширкатҳои фаромилалӣ сабаби асосии ба ҳам наомадани давлатҳои ҳамсоя гардидаанд.

Либман А.М. ҷанбаҳои ниҳодии ҳамгироии иқтисодиро дар фазои иқтисодии давлатҳои пасошӯравӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, қайд менамояд, ки ҳамгирӣ таъсири омилҳои ниҳодӣ, ки ба қабули қарорҳои идоракунии ғайримаксаднок оварда мерасонанд ва ба ҷомеа таъсири манфии худро мерасонанд, бартараф менамояд [6, с.144]. Барои ба ин мақсад ноил гардидан, ӯ се фаҳмиши ниҳодро аз ҳамдигар ҷудо менамояд: ниҳодшиносии интиҳоби оқилона, ниҳодшиносии иҷтимоӣ-конструктивӣ ва ниҳодшиносии ба муноқишаоваранда. Маҳаки асосии омӯзиши масъалаи мазкур дар таҳқиқоти ӯ дар он зоҳир мегардад, ки механизмҳои имконпазири фазои иқтисодии давлатҳо, ки ба ҳамгирӣ рӯ меоранд, зеро таъсири нобоварӣ ва мураккабии сохтори бозори дохилии ҳар як давлат қарор дорад. Аз ин рӯ, ниҳодшиносӣ ҳамгоми ҳамгироии иқтисодӣ тавсия медиҳад, ки дар баробари ба инобат

гирифтани дигар омилҳои таъсиррасон, инчунин сохтори бозорҳои амалкунанда вобаста аз урфу одат ва расму оини ин ё он давлат ба роҳ монда шавад.

Чараҳои муносири марҳилаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии давлатҳои Осиёи Марказӣ вобаста аз густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ, афзоиши қувваҳои истеҳсолкунанда ва дигар унсурҳои иқтисодӣ дар бештари ҳолатҳо аз рӯи шаклҳои махсусгардонӣ, диверсификатсияи истеҳсолот, мувофиқаткунонӣ кооператсия ва ҳамгироӣ ба роҳ монда шудааст. Шакли маъмули баҳамой, ҷи гунае ки дар боло зикр гардид, ҳамгироии иқтисодӣ махсуб меёбад. Ҳамгироии иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ бо дарназардошти асосҳои ниҳодшиносӣ, ба андешаи мо, бояд марҳила ба марҳила амалӣ гардонид шавад. Бо ибораи дигар, ҳамгироии иқтисодӣ дар мадди аввал аз муносибатҳои иқтисодии дохилидавлатӣ шурӯъ гардида, мутаносибан ба густариши муносибатҳои иқтисодӣ бо давлатҳои ҳамсоя мубаддал мегардад. Тавсияҳои олимони амрикоӣ, аз ҷумла Спенглер Дж. Дж. оид ба ҳамгироии амудӣ барои беҳтар гардонидани муҳити фаъолияти иқтисодӣ бо дарназардошти таъсири омилҳои ниҳодӣ гувоҳи ин гуфтаҳо [12, с.349].

Бояд иброн намуд, ки барои ҳамгироии иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ зарур аст, ки асосҳои ниҳодии пешбурди фаъолияти иқтисодӣ дар сатҳи мезоиктисодӣ, яъне соҳавӣ ва байнисоҳавӣ ба роҳ монда шавад. Гурӯҳи соҳаҳои иқтисодии милли, ки дар бештари давлатҳои минтақа бомаром ва бо суръатҳои гуногун рушд ва тараққӣ ёфта истодаанд, хуб мешуд, агар дар мадди аввал бо давлатҳои ҳамсоя бар асоси барномаҳои ҳамгироии байнидавлатӣ ба роҳ монда шаванд. Масалан, ҳанӯз солҳои 70-уми асри гузашта наздикии 90% истеҳсоли маҳсулоти мурғпарварӣ дар ИМА ва Канада дар корхонаҳои ҳамгироидошта истеҳсол карда мешуд. Ҳамин гуна истеҳсолот дар Фаронса 60% ва дар Ҳоланд бошад 90%-ро ташкил медиҳад [ҳамгироии амудӣ, электронӣ]. Барои давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки истеҳсоли ин ё он намуди маҳсулоти соҳаҳои иқтисодӣ миллиро дар алоҳидагӣ истеҳсол менамоянд ва дар онҳо тамоми заминаҳои иқтисодӣ, ташкилӣ, иҷтимоӣ ва махсусан ниҳодӣ мавҷуданд, чунин таҷриба бояд мавриди таҳлил ва истифода қарор дода шавад.

Қисмати дигар ва муҳими ҳамгироии иқтисодӣ дар асоси омилҳои ниҳодшиносӣ дар он зоҳир мегардад, ки баъзе намуди фаъолияти иқтисодӣ дар ин ё он давлат арзи вучуд надорад ва он метавонад дар натиҷаи ҳамгироии иқтисодӣ, вобаста аз унсурҳои иҷтимоии истифодаи он ташкил карда шавад. Масалан, дар даврони шӯравӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли микроавтобусҳо дар шимоли кишвар мавҷуд буд ва бо мурури замон истеҳсоли он қатъ гардид. Вобаста ба ин, аз маълумотҳои омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, истеҳсоли қисматҳо ва ҷузъҳои автобусҳо то соли 2000 ба роҳ монда шуда буд [8, с.451].

Бояд қайд намуд, ки чараҳои таъминоти ниҳодии ҳамгироии иқтисодӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ тӯли солҳои соҳибистқлолии давлатҳо муаммоҳои зиёди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро фаро гирифта буд. Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ оид ба таъминоти ниҳодии ҳамгироии иқтисодӣ дар сатҳи минтақавӣ нишон медиҳад, ки методологияи ягонаи омӯзиши масъала ва истифодаи механизми ягона мавҷуд нест. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки дар фазои минтақавӣ таҳқиқгардида ниҳодҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо, низоми таъминоти ташкилӣ-ҳуқуқии ҳамгироии иқтисодӣ, мақомотҳои давлатӣ ва байнидавлатӣ ва низоми таъминоти ниҳодӣ гуногун буда, механизмҳои қабули қарорҳои идоракунии ва ҳамкорӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Барои баланд бардоштани дараҷаи таъминоти ниҳодии ҳамгироии иқтисодӣ дар сатҳи чунин унсурҳо ва пайдарҳамӣ бояд ба инбат гирифта шаванд:

- маҷмӯи механизмҳои ниҳодии ҳамгироии иқтисодӣ дар сатҳи минтақавӣ ҳамчун низоми иқтисодии ягона дарбаргирандаи санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти иқтисодиро бо дарназардошти манфиатҳои ҳамаи тарафҳо тарҳрезӣ карда шавад;
- низоми муносибатҳои мақомотҳои соҳавӣ дахлдор ва салоҳиятҳои онҳо вобаста аз ҳадафҳои умумии таъминоти дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ ба роҳ монда шавад;
- омода ва қабули қарорҳои идоракунии ҳамгироии иқтисодӣ вобаста аз урфу одат, расму оин ва манфиатҳои аҳолии давлатҳои минтақа;
- ҳамгироии иқтисодӣ дар сатҳи минтақавӣ бо дарназардошти таҷрибаи солҳои гузаштаи даврони шӯравӣ ва гузаштан ба низоми ягонаи истифодаи захираҳои иқтисодӣ.

Мавриди зикр аст, ки мукамал намудани фаъолияти ниҳодҳои байнидавлатии ҳамгироии иқтисодӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ ба он оварда мерасонад, ки механизми

амалкарди қарорҳои идоракуни дар сатҳи минтақавӣ бехтар гардида, тавсияҳо оид ба бехтар ва васеъ намудани самтҳои фаъолияти оянда дода мешаванд.

Дар шароити муосир барои ҳамгирии иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ, чӣ гунае, ки таҷрибаи давлатҳои минтақа нишон медиҳад, муаммоҳо ва ихтилофҳои зиёде мавҷуданд, ки маҳз аз ҳамин ҳисоб ба рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ мушкilot эҷод мешавад. Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ, аз ҷумла олими иқтисоддон Асрорзода У.С. хангоми омӯзиши паҳлӯҳои гуногуни ҳамкориҳои иқтисодии давлатҳои минтақа қайд мегардад, ки дар муқоиса бо дигар макро-минтақаҳои калон, дар ин ҷо қариб ҳамаи иншооти ба истилоҳ ташкилдихандаи инфрасохтори гумрукӣ, аз қабилӣ терминалҳои муосири гумрукӣ, гузаргоҳҳо, таваккуфгоҳҳо барои автомобилҳои сабукрав ва боркаш, меҳмононхонаҳо барои ронандагон, нуқтаҳои тиббӣ, тарабхонаҳо, ошхонаҳо ва ин амсол ханӯз ба дараҷаи рушд нарасидаанд, ки ин сабаби ба ҳам наомадани ҳамгирии иқтисодӣ дар сатҳи минтақа мегардад [1, с.23]. Инчунин таъкид мегардад, ки дар як қатор кишварҳои Осиёи Марказӣ, шартҳои Конвенсияи Киото вайрон карда шудаанд, ки он ба содагардонии расмиёти гумрукӣ нигаронида шуда, роҳандозии шартҳои «Равзанаи ягона»-ро тақозо менамояд. Муаммоҳои дар боло зикргардида бештар ҳамчун асосҳои ниҳодии ҳамгирии иқтисодӣ арзёбӣ карда мешаванд.

Дар баъзе таҳқиқоти дигар ҷунбишҳои сохтории иқтисодӣ давлатҳои Осиёи Марказӣ метавонанд чараёнҳои ҳамгирии иқтисодиро паст намоянд [2, с. 41]. Ин гуна ҷунбишҳо дар натиҷаи тақсмоти принципҳои меҳнат ва махсусияти иқтисодии ин ё он давлат бо дарназардошти талабот ва манфиатҳои давлатҳои ҳамгиро ба амал меояд. Ба андешаи мо, механизми баробарии рушди иқтисодии давлатҳои ҳамсоҳ аз ҳисоби махсусияти иқтисодии давлатҳо дар он зоҳир мегардад, ки захираҳои иқтисодии баъзе давлатҳои минтақа, масалан Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қирғизистон то андозаи зарурӣ ва нисбатан аз як ҳисоб камтар, аз тарафи дигар дар шакли ашёи хом мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки маҳз ҳамин сабаби асосии шомил нагардидан ба баъзе иттиҳодияҳои минтақавӣ гардидааст. Дар баробари ин, зарурати диверсификатсияи захираҳои иқтисодӣ ва афзоиши суръати рушди иқтисодии давлатҳои нисбатан тараққиёбандаи минтақаи Осиёи Марказӣ низ ҳамчун муаммои ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ гаштааст.

Махсусиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои Осиёи Марказӣ дар даврони пасошӯравӣ бинобар сабабҳои маъмул барои минтақа дар бештари ҳолатҳо бомаром ба назар мерасанд. Дар баъзе таҳқиқоти олимони ватанӣ махсусиятҳои давлатҳои минтақаро аз як тараф аз ҳисоби мавҷудияти захираҳои бойи табиӣ-иқтисодӣ маънидод намоянд, аз тарафи дигар мавқеи Федератсияи Россия дар густариши ҳамкориҳои иқтисодии давлатҳо дар назар дошта мешавад [3, с.143]. Ба ҳамагон маълум аст, ки Федератсияи Россия ба мисли дигар давлатҳои минтақа дорои захираҳои бойи иқтисодӣ буда, барои рушди иқтисодии давлатҳо ҳамчун давлати қабулқунандаи қувваи қориӣ асосӣ (муҳочирати меҳнатӣ) ба ҳисоб меравад. Пас аз ба даст овардани истиклоли давлатӣ дар ҳамаи давлатҳои минтақа чараёнҳои демографӣ, ки ба муҳочирати меҳнатӣ аз давлатҳои Осиёи Марказӣ ба Федератсияи Россия сурат мегирифтанд, пурзӯр гардид ва ин қисмат асосҳои ниҳодии ҳамгирии иқтисодиро боз ҳам бошиддат намуд.

Ба андешаи мо, барои истифодаи оқилонаи захираҳои иқтисодӣ ва густариши равобити иқтисодӣ зарур аст, ки яке аз давлатҳои аз лиҳози иқтисодӣ абарқудрат ҳамчун пешбаранда иштирок намояд. Таърихи анқариб 100 солаи охир нишон медиҳад, ки ҳамаи давлатҳои Осиёи Марказӣ робитаҳои иқтисодии худро аз ҳама бештар бо Федератсияи Россия хубтар ба роҳ монда буданд. Тӯли 70 соли даврони шӯравӣ ва сӣ соли Истиклоли давлатӣ мавқеи Федератсияи Россия ва таъсири он ба иқтисодиёти давлатҳои минтақа назаррас буда, интиҳоб намудани ин давлати пурқуввати иқтисодӣ метавонад ба иқтисодиёти минтақа таъсири мусбӣи худро расонад. Ҳамзамон, набояд фаромӯш кард, ки маҳз бо ташаббусҳои олимони рус дар минтақа ҳамаи соҳаҳои баҳши воқеӣ, аз ҷумла саноат, кишоварзӣ, сохтмон ва ғ. рушд ёфта, минбаъд низ дар барномаҳои давлатии дарозмӯҳлати рушди иқтисодии ҳамаи давлатҳо мавқеи Федератсияи Россия бояд пурзӯр карда шавад.

Хусусиятҳои фарққунандаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ дар содирот ва воридоти маҳсулот ва хизматрасониҳо зоҳир мегардад. Дар кишвар мавҷудияти захираҳои бойи иқтисодӣ, канданиҳои ғойаданок ва дигар захираҳо мавҷуданд, ки аз ҳама бештар наҳи пахта, алюминий ва нисбатан дигар маҳсулот ба содирот нигаронида шудаанд. Чунин вазъияти иқтисодӣ, вале бо дигар сохтҳои содиротӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон мушоҳида карда мешавад. Дар Ҷумҳурии Қирғизистон низ захираҳои бойи обӣ

мавҷуданд ва давлат аз ҳама бештар тилло, нахи пахта ва маҳсулотҳои хушк содир менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Туркменистон бошад, захираҳои энергетикӣ ва нафт ва газ мавҷуданд, ки ҳиссаи онҳо дар содирот бештар ба назар мерасад. Новобаста аз он, ки давлатҳои минтақа аз ҳисоби иқтисодии табиӣ-захиравӣ ва самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ қисман аз ҳамдигар фарқ мекунанд, вале хусусиятҳои ниҳодии онҳо дар бештари ҳолатҳо бояд бомаром арзёбӣ карда шаванд.

Ҷамғирии иқтисодӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ бояд марҳила ба марҳила сурат гирифта, аз пайдарҳамии амалишавии лоиҳаҳои бузурги бо ҳам алоқаманд ва барои ҳамаи тарафҳо судманд вобастагӣ дошта бошад [7, с.142]. Воқеан, дар даврони шӯравӣ лоиҳаҳои ягона ва бузурги сармоягузорӣ, ки барои густариши ҳамкорӣҳои иқтисодии давлатҳои минтақавӣ Осиёи Марказӣ ниҳаронида шуда буданд, зиёд буданд ва бештари онҳо барои таъмини рушди инфрасохтори фаъолияти иқтисодӣ тарҳрезӣ мегардиданд. Дар шароити пасошӯравӣ низоми ягонаи амалишавии ин гуна лоиҳаҳо қисман манъ гардиданд ва дар натиҷа ба вучуд омадани иттиҳодияҳои минтақавӣ онҳо қисман барқарор гардиданд. Таҷрибаи амалишавии ин гуна лоиҳаҳои сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки на ҳама вақт пайдарҳамии дар амал татбиқ намудани онҳо риоя карда мешавад ва ба андешаи мо дар муносибатҳои иқтисодии иттиҳодияҳои ҳамгироишаванда фишангҳои иқтисодӣ, аз ҷумла меъёрҳои танзимкунанда, шохиси дараҷаи нархҳо, фоизи қарз ва фоидаи иқтисодӣ дигаргун карда шуда, манфиатҳои ҳамаи тарафҳо ба инбат гирифта шаванд.

Дар ҳулоса бояд қайд намуд, ки қараёнҳои ҳамгироии иқтисодӣ дар сатҳи минтақавӣ зери таъсири бевоситаи унсурҳои ниҳодӣ қарор дошта, аз ҳамаи давлатҳои минтақа талаб менамояд, ки аз як тараф фишангҳои ниҳодӣ, ба монанди расм, урфу одат ва оини мардум ба инбат гирифта шаванд, аз ҷониби дигар ҳар як давлати минтақа вобаста аз имкониятҳои иқтисодии худ ва он иқтисодии иқтисодие, ки феълан мавриди истифода қарор нагирифтааст, роҳандозӣ карда шавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон мавҷудияти захираҳои бойи обӣ-энергетикӣ ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Туркменистон захираҳои бойи нафт ва газ бисёртар бошад, пас маҳз ҳамин қисматҳо зарурати бевоситаи густариши ҳамкорӣҳои иқтисодиро ба вучуд меоранд. Ҷамғамон, вазъи кунунии иқтисодиёти давлатҳои минтақавӣ Осиёи Марказӣ талаб менамояд, ки механизми амалкарди таъмини рушди иқтисодӣ ва низоми устувори идоракунии қараёнҳои ҳамгироӣ дар асоси созишномаҳои нави байниҳукуматаӣ ҳамчун ҳадафи олиии стратегияи ҳар як давлат амалӣ карда шавад. Набояд фаромӯш кард, ки агар дар даврони шӯравӣ давлатҳои минтақа аз ҳисоби мавҷудияти зарурати объективӣ ба ҳамгироии иқтисодӣ рӯ меоварданд, пас дар шароити муосир зарурати субъективии ҳамгироии иқтисодӣ ба миён омадааст.

ПАЙНАВИШТ

1. Асрорзода У. С. Проблемы экономического сотрудничества стран Центральной Азии // Государственное управление. – 2020. – № 3. – С. 21-28.
2. Асрорзода У. С. Структурные аспекты региональных интеграционных процессов // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 1. – С. 39-46.
3. Бободжонов Д.Д., Назири Г.Н., Садриддинов М. И. Тенденции развития экономики Республики Таджикистан в системе экономик стран Центральной Азии // Кишоварз. – 2019. – № 3. – С. 142-146.
4. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем. — М.: Наука, 2004. 220 с.
5. Коуз Р. Нобелевская лекция «Институциональная природа производства» // Природа фирмы. — М., 2001. С.67-74.
6. Либман А. Экономическая интеграция на постсоветском пространстве: институциональный аспект // Вопросы экономики. – 2005. – № 3. – С. 142-156.
7. Садриддинов М. И., Орзуев П. Д. Интеграция экономик республик Центральной Азии: последовательность реализации крупных взаимосвязанных проектов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 1. – С. 140-145.
8. Тоҷикистон: 25 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмаи омори / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016. 522 с.
9. Ҷамғирии амудӣ: таҷрибаи чиро медиҳад [Захираи электронӣ]. – воридшавӣ: <http://finance.obozrevatel.com/business-and-finance/vertikalnaya-integratsiya-chemu-uchit-opyt.htm>.

10. Шапкин В. В. Методологические основания институционализма // Проблемы современной экономики. – 2011. – №. 2. С.57-62.
11. DiMaggio P. The new institutionalisms: avenues of collaboration // Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)/Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. – 1998. – Т. 154. – №. 4. – С. 696-705.
12. Spengler J. J. Vertical integration and antitrust policy // Journal of political economy. – 1950. – Т. 58. – №. 4. – С. 347-352.

REFERENCES

1. Asrorzoda U. S. Problems of economic cooperation of Central Asian countries // State administration. - 2020. - No. 3. - p. 21-28. (in Russian).
2. Asrorzoda U. S. Structural aspects of regional integration processes // Financial and Economic Bulletin. – 2020. – №. 1. – p. 39-46. (in Russian).
3. Babajanov D.D., Naziri G.N., Sadriddinov M. I. Trends in the development of the economy of the Republic of Tajikistan in the system of economies of Central Asian countries // Kishovarz. – 2019. – №. 3. – p. 142-146. (in Russian).
4. Kleiner G. B. Evolution of institutional systems. - M.: Nauka, 2004. 220 p.
5. Kose R. Nobel lecture "The institutional nature of production" // Nature of the firm. - M., 2001. p.67-74. (in Russian).
6. Libman A. Economic integration in the post-Soviet space: institutional aspect // Economic issues. - 2005. - No. 3. - p. 142-156. (in Russian).
7. Sadriddinov M. I., Orzuev P. Dj. Integration of the economies of the Central Asian republics: the sequence of implementation of large interrelated projects // Bulletin of the Tajik National University. Series of Socio-economic and Social Sciences. – 2019. – №. 1. – p. 140-145. (in Russian).
8. Tajikistan: 25 years of state independence. Statistical Complex / Agency for Statistics under the President of the Republic of Tajikistan. - Dushanbe, 2016. 522 p. (in Tajik).
9. Vertical integration: what gives experience [Electronic resource]. - export to - <http://finance.obozrevatel.com/business-and-finance/vertikalnaya-integratsiya-chemu-uchit-opyt.htm>. (in Tajik).
10. Shapkin V. V. Methodological foundations of institutionalism // Problems of the modern economy. – 2011. – №. 2. p.57-62.
11. DiMaggio P. The new institutionalisms: avenues of collaboration // Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. – 1998. – Т. 154. – №4. – p. 696-705.
12. Spengler J. J. Vertical integration and antitrust policy // Journal of political economy. – 1950. – Т. 58. – №. 4. – p. 347-352.